

Το μουσικό αρχείο του Θεάτρου "Δόρα Στράτου", με ιδιαίτερη έμφαση στη μακεδονική μουσική Αλκης Ράφτης

Ο κάθε οργανισμός (δημόσιος φορέας, ιδιωτική επιχείρηση, πολιτιστική οργάνωση κλπ.) διατηρεί ένα αρχείο, με την έννοια ότι βάζει στην άκρη, αντί να καταστρέφει, τα έγγραφα που δεν είναι τρέχοντα. Μια ένδειξη της σοβαρότητας του οργανισμού είναι το πόσο συχνά συμβουλευεται τα αρχεία του ώστε να αξιοποιεί την εμπειρία του παρελθόντος και να μην αντιμετωπίζει τα προβλήματα με τρόπο εφήμερο. Συνήθως όμως το "αρχείο" είναι ευφημισμός για κάποιο χρονοντούλαπο που οι περισσότεροι αγνοούν την ύπαρξή του και οι άλλοι εύχονται "αχρείαστο νά 'ναι!".

Με την ίδια έννοια, ένα θέατρο - εκτός από τα διοικητικά του έγγραφα - πρέπει να αρχειοθετεί φωτογραφίες, ηχογραφήσεις και κινηματογραφήσεις των παραστάσεων του, κείμενα των έργων, παρτιτούρες, προγράμματα, αφίσες κλπ. Τέτοια αρχεία δεν είναι μόνο πολύτιμα για τους ιστορικούς του μέλλοντος (το Θεατρικό Μουσείο στην Αθήνα οφείλει την αξία του σε τέτοιες συλλογές), αλλά και για τους δημιουργούς του παρόντος. Όμως, δυστυχώς οι περισσότεροι ηθοποιοί, σκηνοθέτες, σκηνογράφοι και μουσικοί σήμερα λειτουργούν με προχειρότητα. Αντί να στηρίζουν την δουλειά τους σταθερά πάνω στα προηγούμενα, θεοποιούν το "ταλέντο", την "έμπνευση" και την "πρωτοτυπία", που τελικά δεν είναι τίποτε άλλο από άγνοια των τετελεσμένων και προχειρότητα των τεκταινομένων. Το έρμα στην δουλειά του καθενός, του καλλιτέχνη όσο και του επιστήμονα, είναι ο χρόνος που διέθεσε μελετώντας το παρελθόν.

Ιδιαίτερα στο χορό, την τέχνη με το πιο εφήμερο αποτέλεσμα, τα αρχεία είναι ακόμα πιο σπάνια. Οι περισσότερες χορογραφίες του κλασικού μπαλέτου έχουν χαθεί για πάντα γιατί κανένας δεν φρόντισε να τις καταγράψει. Τα λίγα έργα του παλιού ρεπερτορίου που θαυμάζουμε σήμερα είναι απλώς αυτά που είχαν την τύχη να διασωθούν στη μνήμη κάποιου πρωταγωνιστή μέχρι να βρει

την ευκαιρία να τα διδάξει στην επόμενη γενιά. Φτάνει να κοπεί ένας κρίκος της εμπειρικής αυτής αλυσίδας για να λυθεί η συνέχεια. Η συστηματική σημειογραφία του χορού είναι σχετικά πρόσφατη, και ακόμα πιο πρόσφατη η κινηματογράφηση.

Η τέχνη της δυτικής μουσικής είχε την τύχη να διαθέτει από πολύ νωρίς ένα σύστημα σημειογραφίας ολοκληρωμένο και καθιερωμένο. Ανάλογο σύστημα είχε και η βυζαντινή μουσική. Η ατυχία όμως ήταν ότι τα δημοτικά τραγούδια δεν εθεωρούντο άξια λόγου ώστε να τα καταγράψει κανείς. Ακόμα και όταν το ρεύμα του ρομαντισμού οδήγησε στην καταγραφή τους (πριν από δύο αιώνες στην Ευρώπη, πριν από έναν αιώνα στην Ελλάδα) κανείς δεν σκεφτόταν να καταγράψει τη μουσική τους. Χρειάστηκε να περάσουν πολλές δεκαετίες, και να χαθούν στο μεταξύ τα περισσότερα, για να αρχίσουν οι μουσικές καταγραφές. Και πάλι, οι μουσικολογράφοι της εποχής ήταν φυσικό να καταγράψουν μόνο όσες λίγες μελωδίες ταίριαζαν στο δυτικότροπο αντί τους και να τις αποδίδουν με τρόπο που τους αφαιρούσε την ουσία τους, την τοπική ιδιαιτερότητα.

Στην Ελλάδα, το μεγαλύτερο αρχείο δημοτικής μουσικής είναι του Λαογραφικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών, με διευθύντρια την Άννα Παπαμιχαήλ, με 1.500 ταινίες μαγνητοφώνου. Τα άλλα αρχεία είναι πολύ μικρότερα αλλά περισσότερο προσιτά. Θα αναφέρουμε ενδεικτικά το Μουσικολογραφικό Αρχείο της Μέλπως Μερλιέ που διευθύνει ο Μάρκος Δραγούμης. Απαρτίζεται από 300 ταινίες και 1.500 κασέτες, κυρίως από επιτόπιες ηχογραφήσεις, καθώς και 222 δίσκους 78 στροφών ηχογραφημένους το 1930.

Το μουσικό αρχείο του Θεάτρου "Δόρα Στράτου" έχει την βασική ιδιομορφία ότι δημιουργήθηκε για να υπηρετεί έναν συγκεκριμένο σκοπό: να υποστηρίζει τις παραστάσεις αυτού του θεάτρου. Το γεγονός αυτό έχει τις παρακάτω συνέπειες:

1. Οι μελωδίες και τα τραγούδια που περιέχει είναι χορευτικά στη μεγάλη πλειοψηφία τους. Αντίθετα, τα άλλα αρχεία αποτελούνται σε σημαντικό ποσοστό από καθιστικά, αφηγηματικά, αυτοσχέδια, νανουρίσματα κλπ.

2. Είναι σχετικά λίγες οι καταγραφές παραλλαγών της ίδιας μελωδίας σε διαφορετικές περιοχές, εφόσον η αναζήτηση γινόταν με σκοπό τον εμπλουτισμό του σκηνηικού ρεπερτορίου με νέους χορούς και νέες μελωδίες.

3. Στο κάθε χωριό η καταγραφή δεν γινόταν με σκοπό την όσο το δυνατόν πληρέστερη αποτύπωση του τοπικού μουσικού πλούτου, όπως π.χ. στις αποστολές της Ακαδημίας Αθηνών. Ηχογραφούνταν κατά προτίμηση οι χαρακτηριστικά τοπικές μελωδίες. Έτσι, ο όγκος των ηχογραφήσεων είναι σχετικά μικρός ενώ θα μπορούσε να είναι πολύ μεγαλύτερος με τον ίδιο κόπο, μια και γινόταν το ταξίδι.

4. Σοβαρό πλεονέκτημα, σε σύγκριση πάλι με τα άλλα αρχεία, είναι ότι η επιλογή και η ηχογράφηση γινόταν από ένα επιτελείο ανθρώπων που γνώριζαν καλά τους χορούς και είχαν ερευνήσει πολλές άλλες περιοχές.

5. Η καταγραφή δεν γινόταν με σκοπό την μετέπειτα αναλυτική μελέτη της μουσικής, πράγμα που σημαίνει ότι παραμελείτο η διεξοδικότητα. Από την άλλη όμως, ο σκοπός της συλλογής ήταν άμεσα χρηστικός, πράγμα που ενίσχυε την αποτελεσματικότητα στην συνεργασία με τους ντόπιους τραγουδιστές και οργανοπαίχτες.

6. Αρχική πρόθεση της δημιουργίας του αρχείου ήταν η αποκλειστικά εσωτερική χρήση του από την διοίκηση του θεάτρου. Έτσι δεν έγινε τότε όχι μόνο αποδεκτό αλλά ούτε στοιχειώδης καταχώρηση των κομματιών που περιείχε η κάθε ταινία.

Τα παραπάνω έξι χαρακτηριστικά είναι αυτά που κάνουν το αρχείο επιτόπιων ηχογραφήσεων να ξεχωρίζει από τα άλλα αρχεία δημοτικής μουσικής στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Λίγα λόγια τώρα για τις συνθήκες μέσα στις οποίες δημιουργήθηκε.

7. Συνεργάτες της Δώρας Στράτου ειδικευμένοι στα θέματα μουσικής ήταν διαδοχικά οι τρεις κορυφαίοι έλληνες μουσικολόγοι: Σίμων Καράς, Φοίβος Ανωγειανάκης και Μάρκος Δραγούμης. Δεν γνωρίζουμε σε ποιο βαθμό επηρέασαν τις επιλογές της, η συμβολή τους όμως πρέπει να ήταν σημαντική.

8. Η Στράτου άρχισε να ασχολείται με την παράδοση το 1953, ταυτόχρονα με την ίδρυση του σωματείου. Οι ηχογραφήσεις πρέπει να άρχισαν λίγα χρόνια αργότερα και συνεχίστηκαν μέχρι το 1980 περίπου. Ξανάρχισαν το 1990, με ηχογραφήσεις των τοπικών συγκροτημάτων που καλούνται για χορευτικές βραδυές στο Θέατρο.

9. Οι επιτόπιες ηχογραφήσεις γίνονταν κατά την διάρκεια επισκέψεων στα χωριά. Εκείνη την εποχή οι δρόμοι και τα μέσα συγκοινωνίας ήταν υποτυπώδη, πολλά χωριά (ιδιαίτερα αυτά που είχαν εθνογραφικό ενδιαφέρον επειδή ακριβώς ήταν απομονωμένα) δεν είχαν ούτε ηλεκτρικό ρεύμα. Κύριος σκοπός της κάθε επίσκεψης δεν ήταν η καταγραφή μουσικών κομματιών αλλά:

- Η πρόσκληση ομάδας χορευτών και οργανοπαιχτών για να παρουσιαστούν στο Θέατρο.
- Η ανακάλυψη χορών για τον εμπλουτισμό του ρεπερτορίου.
- Η αγορά φορεσιών, κοσμημάτων και άλλων εξαρτημάτων.
- Η αναζήτηση πληροφοριών για την προέλευση των χορών.

10. Το αρχείο επιτόπιων ηχογραφήσεων περιλαμβάνει καταγραφές από 34 χωριά της Μακεδονίας, από τα οποία τα 29 περιλαμβάνονται στις (συνολικά 80) περιοχές που αποτελούν σήμερα το ρεπερτόριο του θεάτρου. Αυτό σημαίνει ότι, πέρα από τη μουσική, υπάρχουν οι χοροί και μια πλήρης σειρά φορεσιών για το καθένα. Αυτά είναι, κατά περιοχές:

- Φλώρινα: Ακρίτας, Ανταρτικό, Αλωνα, Ανω Κλειναί, Άγιος Γερμανός, Κρατερό, Πεδινό, Ψαράδες, Μεσοχώρι, Πέρασμα.
- Σέρρες: Ηράκλεια (Τζουμαγιά), Ξηρότοπος, Ορεινή (Φράστενα), Σαρακατσάνοι.
- Χαλκιδική: Αρναία, Ιερισσός.
- Ημαθία: Νάουσα, Επισκοπή, Βέροια, Αλεξάνδρεια (Γιδάς), Ριζώματα.
- Θεσσαλονίκη: Δρυμός, Ασβεστοχώρι, Σωχός.

- Κιλκίς: Γουμένισα, Πεδινό.
- Γρεβενά: Περιβόλι, Σαμαρίνα.
- Καβάλα: Νικήσιανη, Θάσος.
- Εδεσσα: Νησί, Πρόμαχοι.
- Πιερία: Ελατοχώρι.
- Κοζάνη: Σιάτιστα.
- Καπαδοκία: Νέα Φλογητά Εδεσσας
- Βόρεια Θράκη: Κίτρος Πιερίας

Οι παλιές επιτόπιες ηχογραφήσεις στα χωριά αποτελούν το σημαντικότερο τμήμα του μουσικού αρχείου του ΘΕΧ, όχι όμως το μόνο. Θα αναφέρουμε συνοπτικά παρακάτω τα υπόλοιπα μέρη του:

1. Ηχογραφήσεις σε στούντιο.

Προκειμένου να εκδοθούν δίσκοι, οι ηχογραφήσεις πραγματοποιούνταν σε στούντιο στην Αθήνα. Συμμετείχαν κυρίως οι τοπικοί τραγουδιστές και οργανοπαίχτες που εμφανίζονταν στο Θέατρο. Από τις ηχογραφήσεις αυτές εκδόθηκαν οι παρακάτω δίσκοι, που σήμερα αποτελούν πολύτιμο απόκτημα για τους συλλέκτες δημοτικής μουσικής:

- Η πασίγνωστη σειρά των 36 "πράσινων" δίσκων LP, η μεγαλύτερη στην ελληνική δισκογραφία. Η σειρά αυτή είχε σχεδόν εξαντληθεί, αλλά τα τελευταία χρόνια έγινε σταδιακή επανέκδοση και τώρα διατίθεται πλήρης σε δίσκους και εν μέρει σε κασέτες. Μειονεκτήματά της είναι ότι οι μισοί περίπου δίσκοι περιέχουν ανάμικτα κομμάτια από διάφορες περιοχές, και ότι κανένας δίσκος δεν έχει σχόλια, πράγμα που συνηθιζόταν την εποχή τής έκδοσης.
- Η σειρά των 4 δίσκων της Philips: Ρούμελη και Μωρηάς, Ηπειρος και Μακεδονία, Θράκη και Πόντος, Κρήτη και Κυκλάδες. Και αυτή η σειρά επανεκδόθηκε πρόσφατα, σε CD.

- Μερικοί ακόμα δίσκοι LP που είχαν εκδοθεί κατά καιρούς στο εξωτερικό μεμονωμένα, πολύ δυσεύρετοι σήμερα.

- Η νέα σειρά με χορευτικά κομμάτια σε δίσκους CD, που άρχισε το 1993. Μέχρι σήμερα έχουν εκδοθεί 2 δίσκοι των 60 λεπτών: "20 ελληνικοί χοροί" και "20 μακεδονικοί χοροί". Η σειρά αυτή θα συνεχιστεί με άλλους δίσκους κόμπακτ όπου κριτήριο επιλογής θα είναι η ποικιλία των χορών. Τώρα ετοιμάζεται ο τρίτος δίσκος: "20 ποντιακοί χοροί", ενώ ένας τέταρτος θα εκδοθεί από ιαπωνική εταιρία.

- Πολλοί από τους παραπάνω δίσκους υπάρχουν σε κασέτες. Επίσης σε κασέτα εκδόθηκαν το 1991 τα "Τραγούδια της Σκύρου".

Συνολικά, έχουν εκδοθεί 47 δίσκοι (αριθμός τεράστιος, όχι μόνο με ελληνικά αλλά και με διεθνή μέτρα) μέχρι σήμερα.

2. Κινηματογραφήσεις

Οι ηχογραφήσεις και κινηματογραφήσεις των τοπικών συγκροτημάτων που εκαλούντο να εμφανιστούν στο Θέατρο - ήδη από την εποχή των περίφημων πανελλήνιων χορευτικών διαγωνισμών που διοργάνωνε την δεκαετία του 1960 - αποτελούν ένα άλλο τμήμα του αρχείου. Αυτό συμπληρώνεται από κινηματογραφήσεις σκηνών χορού στα χωριά. Θα έλεγα ότι αυτό το τμήμα είναι ακόμα πολυτιμότερο, γιατί μουσικά αρχεία υπάρχουν μεγαλύτερα και σπουδαιότερα, κινηματογραφικά όμως αρχεία για τον χορό τόσο παλιά δεν υπάρχουν.

3. Δίσκοι ελληνικής δημοτικής μουσικής

Το τμήμα αυτό προσετέθη στο αρχείο το 1990 με την προσφορά της προσωπικής συλλογής του γράφοντος. Πρόκειται για 500 περίπου δίσκους LP με δημοτική μουσική από όλη την Ελλάδα, είτε παραγωγές των μεγάλων εταιρειών είτε μικρές ανεξάρτητες παραγωγές. Το τμήμα αυτό συμπληρώνεται από τότε με τους νέους δίσκους που εμφανίζονται, ή με κασέτες που κυκλοφορούν στο εμπόριο.

4. Δίσκοι ξένης δημοτικής μουσικής

Αποτελείται από 200 περίπου δίσκους δημοτικής μουσικής από ξένες χώρες, που συμπληρώνονται σταδιακά με νέες αγορές.

5. Δίσκοι μη-δημοτικής μουσικής

Αυτό το τμήμα, όπως και το προηγούμενο, προέρχεται κυρίως από προσφορά της προσωπικής συλλογής του γράφοντος, Απαρτίζεται από 300 περίπου δίσκους, κυρίως κλασικής μουσικής, ελληνικής και ξένης. Δεν γίνεται καμμία ιδιαίτερη προσπάθεια εμπλουτισμού του.

Τα αρχεία και οι παραστάσεις είναι δύο λειτουργίες του Θεάτρου "Δόρα Στράτου" αλληλένδετες και αναπόσπαστες μεταξύ τους, από το γεγονός ότι ίδιος ο χαρακτήρας των παραστάσεων είναι αρχαιακός. Το Θέατρο είναι προσανατολισμένο οριστικά στην ιστορική προσέγγιση και γι' αυτό έχει αποκληθεί δικαίως "το ζωντανό μουσείο του ελληνικού χορού".

Για το Θέατρο, το μουσικό αρχείο είναι ένα μόνο τμήμα της ευρύτερης αρχαιακής δραστηριότητας που στηρίζει τις παραστάσεις. Είναι απαραίτητο λοιπόν εδώ να απαριθμήσουμε τα άλλα αρχεία του, που και αυτά συμβάλλουν στον μουσειακό χαρακτήρα του.

- Φορεσιές. Η μεγαλύτερη συλλογή παραδοσιακών φορεσιών στην Ελλάδα, με 2.500 περίπου πλήρεις φορεσιές από διάφορες περιοχές, καθώς και πολλά μεμονωμένα τμήματα φορεσιών, εξαρτήματα, κοσμήματα κλπ. Οι περισσότερες φορεσιές είναι παλιές, αγορασμένες τότε στα χωριά, οι άλλες είναι πιστά αντίγραφα φτιαγμένα όταν ακόμα υπήρχαν οι τοπικοί τεχνίτες.

- Βιβλιογραφία. Μια πλούσια βιβλιοθήκη με πολλές χιλιάδες βιβλία και άρθρα για τον χορό, την Εθνογραφία, την Κοινωνιολογία του και άλλα συναφή θέματα. Περιέχει ο,τιδήποτε έχει γραφτεί για τον ελληνικό χορό. Στο μεγαλύτερο μέρος της είναι προσφορά του γράφοντος.

- Εντυπο υλικό από παραστάσεις χορευτικών θιάσων, προγράμματα, αφίσες, φωτογραφίες από παραστάσεις, εικονογραφία του αρχαίου ελληνικού χορού κ.ά.

Ετσι λοιπόν συνδέονται οι παραστάσεις με τα αρχεία: το θέαμα προκύπτει από τα αρχεία, και τα αρχεία προκύπτουν από την έρευνα. Τα αρχεία χρησιμοποιούνται με τους παρακάτω τρόπους:

- Προετοιμασία του προγράμματος. Το πρόγραμμα του Θεάτρου αλλάζει κάθε δύο εβδομάδες. Τα αντίστοιχα μουσικά κομμάτια αναζητούνται στις ηχογραφήσεις, οι χοροί στις ταινίες και οι φορεσιές στην ιματιοθήκη. Το συγκρότημα προβάρει καθημερινά το κάθε νέο πρόγραμμα επί δύο εβδομάδες πριν το παρουσιάσει.

- Ελεγχος της πιστότητας των παραστάσεων. Τις περιοχές που εμφανίζονται συχνά στο πρόγραμμα, οι μουσικοί και οι χορευτές - τουλάχιστον οι παλαιότεροι - τις θυμούνται, οπότε δεν υπάρχει ανάγκη να ανατρέξουν στο αρχείο. Όμως υπάρχει ο κίνδυνος να αλλοιωθεί η απόδοση με τα χρόνια. Σ' αυτές τις περιπτώσεις το αρχείο χρησιμεύει στο να ελέγχεται περιοδικά η απόδοση της μουσικής και των χορών ώστε να μην αποκλίνουν από το πρότυπο του χωριού.

- Υποστήριξη άλλων ερευνών. Άλλη χρήση των αρχείων είναι η υποστήριξη νέων ερευνών, είτε συμπληρωματικών στο ίδιο χωριό είτε σε γειτονικές περιοχές.

- Εκδόσεις. Οι εκδόσεις δίσκων γίνονται με το μουσικό υλικό των αρχείων.

Δύο λόγια τώρα για τη διαδικασία με την οποία φτιάχτηκαν αυτά τα αρχεία:

- Επαφές, διερεύνηση, προεργασία. Πληροφορίες από τρίτους.
- Βιβλιογραφική έρευνα στην Αθήνα. Προετοιμασία.
- Μετάβαση και επιτόπια έρευνα. Συνεντεύξεις.
- Ηχογράφηση, κινηματογράφηση.
- Πρόσκληση παραδοσιακών χορευτών για εμφανίσεις στο Θέατρο.
- Ηχογράφηση, κινηματογράφηση στην Αθήνα.
- Αγορές ή δωρεές φορεσιών.

Από τον κατάλογο των περιοχών που απαριθμήθηκαν παραπάνω φαίνεται ότι η Μακεδονία κατέχει δεσπόζουσα θέση στο σημαντικό και πολυδιάστατο αυτό αρχείο. Δεν είναι εύκολο να γίνει ποσοτική εκτίμηση σε τέτοια θέματα αλλά θα μπορούσε κανείς να πει ότι σαν όγκος κατέχει το 40% περίπου του μουσικού αρχείου - και αντίστοιχο ποσοστό εκπροσωπούν οι φορεσιές μέσα στο σύνολο της ιματιοθήκης.

Δυστυχώς, η κρατική βοήθεια που επίμονα ζητά το Θέατρο από χρόνια για την αξιοποίηση αυτού του τόσο πλούσιου αρχείου δεν έχει ακόμα δοθεί. Έτσι, οι παραπάνω συλλογές δεν είναι προσιτές στο κοινό - εκτός από ειδικευμένους ερευνητές - από έλλειψη προσωπικού για την επαρκή αρχειοθέτηση, φύλαξη κλπ. Ευτυχώς όμως το Θέατρο λειτουργεί κανονικά και μπορεί το κοινό να προμηθευθεί τις εκδόσεις του, οι δε θεατές να απολαύσουν στις καθημερινές παραστάσεις του τις μουσικές, τους χορούς και τις φορεσιές τής Μακεδονίας που με τόσο κόπο συγκεντρώθηκαν λίγο πριν από την εξαφάνισή τους.

Αλκης Ράφτης